

Emanuela Timotin

**DIALOGURILE LUI ADAM CU RAIUL ÎNSUFLEȚIT ȘI CU DUMNEZEU.
PRECIZĂRI FILOLOGICE DESPRE CEA MAI VECHĂ VERSIUNE
ROMÂNEASCĂ A *VERȘULUI LUI ADAM* ***

Ne ocupăm aici de o scriere care se face ecoul unor tradiții variate cu privire la viața primilor oameni și care este cunoscută, în literatura română de specialitate, mai ales sub denumirea de *Versul lui Adam*. Textul are o structură variabilă, dar se organizează, totuși, în jurul a două teme principale: tânguirea lui Adam în fața raiului și primele evenimente ale vieții sale din afara grădinii edenice. Scrierile conțin detalii inedite despre viața lui Adam, care lipsesc din textul canonic (*Gen.* 1, 26–28; 2, 7–3, 24), dar care sunt prezente, eventual, în literatura apocrifă sau în iconografie.

Anul trecut, acest text care, de-a lungul timpului, a suscitat doar ocazional interesul filologilor preocupați de istoria textelor românești referitoare la Adam și Eva¹, a beneficiat de două analize realizate independent. În ceea ce ne privește, pe baza cercetărilor efectuate în Biblioteca Academiei din București, am propus un nou inventar al manuscriselor, am reluat clasificarea principalelor redacții ale textului, am precizat funcțiile acestuia și am editat un manuscris care ilustrează cea mai veche versiune românească, necunoscută anterior². În același timp, Alexandru Mareș a identificat și a editat un text inedit care ilustrează această versiune, pe care l-a comparat cu o variantă similară, conservată în arhive clujene³. Această ultimă contribuție, precum și cercetările recente pe care am avut ocazia să le întreprind în mai multe arhive clujene îmi permit să revin asupra scrierii despre tânguirea lui Adam, pentru a propune date noi cu privire la inventarul manuscriselor și pentru a aduce o serie de precizări cu privire la cea mai veche versiune românească.

1. Inventarul manuscriselor. Există numeroase versiuni manuscrise ale scrierii. Emil Turdeanu, care a scris cele mai importante studii ale sale cu privire la

* Această lucrare este finanțată printr-un grant al Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică și Inovare, CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2014-4-2162.

¹ Vezi în special M. Gaster, *Literatura populară română*, ed. M. Angheliescu, București, 1983, p. 187–192; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I. *Epoca influenței sud slave*, București, 1929, p. 56–58; E. Turdeanu, *La Vie d'Adam et Ève en slave et en roumain*, în idem, *Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament*, Leiden, 1981, p. 122–141, 438; idem, *Versul lui Adam de umilință*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XLII, 1994, p. 221–233.

² Emanuela Timotin, *La tradition roumaine manuscrite de La Lamentation d'Adam à l'expulsion du paradis*, în Francesca Barone, Caroline Macé, Pablo Ubierna (ed.), *Philologie, herméneutique et histoire des textes entre Orient et Occident. Mélanges en hommage à Sever J. Voicu*, Brepols, 2017, p. 729–754.

³ Al. Mareș, *Observații pe marginea a două scurte texte românești*, în LR, LXIV, 2016, p. 113–114.

Adam și Eva în tradiția românească atunci când se afla în exil, cunoștea 11 codice⁴: ms. rom. 1163, 1835, 1868, 2501, 3644, 4153, 4278, 4279 și 5210 din Biblioteca Academiei Române din București (de aici înainte BARB), un manuscris din colecția Moses Gaster și un codice dintr-o colecție personală, editat de Nestor Vornicescu Severineanul⁵. Cercetările de la Biblioteca Academiei Române din București mi-au permis să identific *Verșul lui Adam* în 44 de manuscrise. Este vorba despre codicele următoare: 284 (f. 96^{r-v}, 98^{r-v}); 1066 (f. 43^{r-v}); 1200 (f. 1^r-13^v); 1207 (f. 11^r-12^v); 1365 (f. 158^f); 1433 (f. 131^r-134^v); 1728 (f. 82^r-87^f); 1810 (f. 28^v-29^v); 1835 (f. 1^r-10^v); 2313 (f. 19^r-25^v); 2501 (f. 11^v-13^v); 2944 (f. 8^v-9^r, 11^r-12^f); 3137 (f. 130^v-133^v); 3155 (f. 25^f); 3248 (f. 24^r-25^f); 3365 (f. 5^r-7^v); 3391 (f. 351^v-355^v); 3450 (f. 1^v liminară); 3644 (f. 150^v-155^f); 3757 (f. 22^v-23^f); 3784 (f. 64^v); 3985 (f. 42^r-44^v); 4151 (f. 324^v-326^v); 4153 (f. 5^v-8^f); 4171 (f. 47^v-50^v); 4183 (f. 8^v-9^v); 4210 (f. 46^v-50^f); 4279 (f. 33^r-39^f); 4499 (f. 85^r-90^f); 4642 (f. 129^v-132^f); 4720 (f. 114^r-116^v); 4866 (f. 266^v-267^f; 268^r-272^f); 4934 (f. 11^v-12^f); 4978 (f. 2^r-7^f); 5210 (f. 30^r-34^f); 5305 (f. 7^r-10^f); 5319 (f. 69^v-83^f); 5321 (f. 68^v-79^v); 5324 (f. 15^r-16^v); 5387 (f. 20^r-26^v); 5460 (f. 94^v-98^v); 5480 (f. 43^v-38^v)⁶; 5531 (f. 39^f); 5850 (f. 26^v)⁷. Două dintre codicele enumerate sus, mai exact ms. rom. BARB 2944 și 4866, cuprind câte două variante ale *Verșului*.

În cercetarea recentă, deja evocată, în care s-a ocupat și de *Verșul lui Adam*, Al. Mareș a editat o variantă a scrierii conservată în ms. sl. BAR 758 (f. 254^{r-v}), pe care a studiat-o comparativ cu o scriere din ms. 34 (f. 160^v-164^f) din Biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj. A semnalat, de asemenea, existența *Verșului* în ms. 5325⁸, unde se află trei variante ale scrierii (f. 1^r-4^v; 10^f; 16^v).

Un stagi de documentare în bibliotecile clujene mi-a permis să identific alte șase variante ale *Verșului lui Adam*. Ele sunt conservate în ms. rom. 133 (f. 20^r-22^v),

⁴ Turdeanu descoperise un al doisprezecelea codex cuprinzând *Verșul lui Adam* în timpul unei anchete sociologice; vezi E. Turdeanu, *Un manuscris miscelaneu necunoscut*, în „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială”, X, 1932, p. 381-403.

⁵ Vezi N. Vornicescu-Severineanul, *Le chant d'Adam dans un manuscrit psaltique de Striharetz*, în „Revue des études sud-est européennes”, XV, 1977, p. 37-47.

⁶ Legătura codicelui este defectuoasă, ceea ce explică această numerotare a filelor.

⁷ Pentru descrierea codicelui, vezi I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. I, București, 1907; I. Bianu, R. Caracș, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. II, București, 1913; I. Bianu, G. Nicolaiasa, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. III, Craiova, 1931; G. Ștrempele, F. Moisiș, L. Stoianovici, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1967; G. Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I-IV, București, 1978-1992. Uneori, *Verșul lui Adam* nu se regăsește în anumite codice unde prezența sa fusese indicată: astfel, ms. 44 (f. 108^{r-v}) cuprinde o predică despre iad și răi; cf. G. Ștrempele, *Catalogul...*, I, *op. cit.*, p. 21. În ms. 1652 (f. 60^v) se află o rugăciune fragmentară care face referire și la Adam; cf. *ibid.*, p. 26. În ms. 3757 (f. 51^v) se află o rugăciune către Dumnezeu; cf. *ibid.*, vol. III, 1987, p. 231. În ms. 5454 (f. 185^v) se află versuri despre Avraam, nu despre Adam; cf. *ibid.*, vol. IV, *op. cit.*, p. 538.

⁸ Al. Mareș, *art. cit.*, p. 114, n. 2.

154 (f. 2^r-3^v) și în CRV 26 (f. 46^{r-v}) din Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, și în ms. 4345 (f. 1^r-9^v) din Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”. Colegele noastre, Cristina-Ioana Dima (Universitatea din București) și Otilia Urs (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”), ne-au procurat fotocopii ale unor variante ale *Verșului lui Adam* păstrate în ms. 17 (f. 12^r-16^r), respectiv în ms. 34 (f. 272^r-274^v) din Biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”. Le mulțumim și pe această cale.

Așadar, inventarul variantelor manuscrise ale scrierii a crescut la cincizeci și șapte, acestea fiind păstrate în cincizeci și unu de manuscrise și într-un exemplar al unei cărți vechi românești. Foarte probabil, el se va îmbogăți, pe de o parte în urma cercetărilor efectuate în alte arhive, pe de altă parte în urma descrierii cât mai minuțioasă a manuscriselor și cărților vechi din bibliotecile românești.

Acest repertoriu, fie și parțial, arată că, lăsând deoparte fragmentele din *Geneză* despre primii părinți, care erau citite la vecernie în primele săptămâni ale Postului Mare⁹, *Verșul lui Adam* este cel mai răspândit text din literatura românească despre viața primilor oameni în afara raiului. El depășește în mod considerabil difuzarea unicului apocrif consacrat protopărinților, *Viața lui Adam și a Evei*, păstrat în opt manuscrise¹⁰.

2. Cea mai veche versiune românească: manuscrise, datare, difuzare

Cea mai veche versiune românească a *Verșului lui Adam*, pe care Emil Turdeanu și cercetătorii care l-au precedat nu au cunoscut-o¹¹, se caracterizează prin următoarele particularități de conținut: Adam stă și plânge înaintea paradisului; jeluindu-se, i se adresează acestuia printr-o invocație repetată, rugându-l să se ierte unul pe celălalt, pentru că nu se vor revedea până la ziua judecății. Raiul, înzestrat cu darul vorbirii, îi amintește că separarea s-a produs din cauza greșelii primului om. Adam rememorează bucuriile vieții paradisiace, iar bocetul său îl mișcă pe Dumnezeu, care, la rândul său, angajează un dialog cu primul om. Îi spune lui Adam că și pământul suferă din cauza greșelii sale, mai ales toamna și iarna, când își pierde frumusețea sau când e lovit de ger, și, în încheiere, îi promite că îl va îmbrăca în lumină și îl va conduce iar în rai.

Această versiune este ilustrată în opt manuscrise.

a) Cel mai vechi text, pe care l-am editat recent¹², se află în ms. rom. BARB 4151 (f. 324^v-326^r). A fost scris sub numele de *Cântec a lui Adam* în perioada

⁹ Pentru difuzarea fragmentelor din *Geneză* despre Adam și Eva în *Parimiarele și Triodurile* românești, vezi Emanuela Timotin, *Adam și Eva în literatura română veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea). Texte canonice, scrieri apocrife și credințe populare*, București, 2015, p. 16–30.

¹⁰ *Ibidem*, p. 34–35.

¹¹ Vezi, în acest sens, clasificarea versiunilor românești ale *Verșului lui Adam*, pe care Emil Turdeanu o propune în ultimul său articol consacrat scrierii; E. Turdeanu, *art. cit.*, 1994, p. 221.

¹² Emanuela Timotin, *art. cit.*, 2017, p. 751–752.

1676–1692 de preotul Urs din Cotiglet (jud. Bihor), un scrib prolific, de la care ne-au parvenit mai multe manuscrise cu caracter religios¹³.

b) O scriere similară se află în ms. rom. BARB 4642 (f. 129^v–132^r)¹⁴. A fost copiată sub titlul de *Cântecul lui Adam* tot în zona Bihorului, de popa Giurgiu din Luncasprie, în perioada 1673–1705¹⁵. Textul va fi editat în cel de-al doilea volum al *Crestomației limbii române vechi*, coordonat de Al. Mareș și aflat în pregătire în cadrul Departamentului de limbă literară și filologie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.

c) O versiune fragmentară, intitulată *Cântecul lui Adam*, se află în ms. rom. BARB 1365 (f. 158^r). Textul a fost copiat de o mână anonimă în primele decenii ale secolului al XVIII-lea; a fost scris și a circulat în Transilvania, într-un mediu clerical¹⁶. Scrierea nu reține decât motivele tânguirii lui Adam înaintea raiului, primele cuvinte pe care i le adresează, precum și cererea sa de a se ierta unul pe celălalt, pentru că nu se vor revedea până la ziua Judecării de Apoi.

d) O altă versiune fragmentară, intitulată *Cântecul lui Adam. Glas 3*, este copiată la sfârșitul *Acatistului Născătoarei de Dumnezeu* (Uniev, 1673) și conservată sub cota CRV 26 BAR Cluj (f. 46^{r-v}). Tipăritura a circulat în zona Feldioarei (jud. Brașov)¹⁷. Nu există informații cu privire la data redactării *Verșului*, dar, pe criterii de grafie, putem estima că a fost scrisă cel târziu în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Textul se sfârșește în momentul în care Dumnezeu Tatăl începe dialogul cu Adam.

e) Un alt text se află conservat la sfârșitul unui *Triod înflorit* slavon redactat la Mănăstirea Hangu (jud. Neamț) și este păstrat în prezent în ms. sl. BARB 758 (f. 254^r). Scrierea, lipsită de titlu, a fost editată recent de Al. Mareș¹⁸. Acesta a

¹³ Pentru acest codice, vezi G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. III, *op. cit.*, p. 352–354. Despre acest scrib și manuscrisele sale, vezi idem, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, București, 1959, p. 260; A. Popa, *Cărturari bihoreni. Popa Ursu din Cotiglet, secolul XVII*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLIV, 1968, p. 298–309; Floarea Vârban, *O traducere românească din secolul al XVII-lea a Descoperirii celor 12 Vineri*, în LR, XLII, 1993, p. 35–36; C. Moroiu, *O versiune semirotațizantă a Legendei duminicii din a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în LR, XLIV, 1995, p. 48–58; Emanuela Timotin, *Legenda duminicii*. Studiu monografic, București, 2005, p. 90–103; Cristina-Ioana Dima, *Apocalipsul Maicii Domnului. Versiuni românești din secolele al XVI-lea – al XIX-lea*, studiu monografic, ediție și glosar, București, 2012, p. 72–74; articolul lui A. Timotin din acest număr al revistei.

¹⁴ Pentru acest codice, vezi G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. IV, *op. cit.*, p. 75–77; idem, *Copiști...*, *op. cit.*, p. 87.

¹⁵ Pentru datarea manuscrisului, vezi Al. Mareș, *Cărți populare de prevestire. ‘Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer’ și ‘Învățătură despre vremea de apoi a prorocului Isaia’*, studii monografice, ediție și glosar, București, 2003, p. 151–152.

¹⁶ Pentru descrierea codicelui, vezi G. Ștrempel, F. Moșil, L. Stoianovici, *op. cit.*, p. 631–632; G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. I, *op. cit.*, p. 306–307; idem, *Copiști...*, *op. cit.*, p. 12.

¹⁷ Pentru o descriere a acestei tipărituri, unde se menționează și existența *Cântecului lui Adam*, vezi Otilia Urs, *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, 2011, p. 100–101.

¹⁸ Al. Mareș, *art. cit.*, 2016, p. 113–114.

observat că un alt text românesc redactat marginal, un *Tropar al arhanghelului Mihail*, reproducea cu mici modificări o traducere înfăptuită de episcopul Damaschin al Râmnicului, care a fost tipărită într-un *Antologhion* din 1737¹⁹. Putem spune, așadar, că și textul despre lamentația lui Adam a fost scris după această perioadă.

f) O scriere similară se află în ms. 34 (f. 160^v–164^r) din Biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj, miscelaneu realizat la mijlocul veacului al XVIII-lea de mai mulți copişti bihoreni din mediul clerical²⁰. Textul a fost editat parțial de Al. Mareș, care l-a comparat cu cel din *Triodul înflorit*²¹.

g) O altă scriere fragmentară a fost scrisă de preotul Pavel Paunuvici din satul Rachitova (jud. Caraș-Severin) în intervalul 1758–1788 și se conservă în ms. rom. BARB 5850 (f. 26^v)²². Textul este lipsit de titlu și de partea finală; ca urmare, nu reține promisiunea finală făcută de Dumnezeu lui Adam, conform căreia acesta va recăpăta veșmântul paradisiac și va reveni în rai.

h) Un text integral al *Verșului*, lipsit de titlu, dar copiat după indicația *Slavă. Glas 6*, se află în ms. rom. BARB 3248 (f. 24^r–25^r). A fost scris în 1795 de un dascăl din satul Vilcotești (jud. Vâlcea)²³.

Analiza codicelor arată că cea mai veche versiune a *Verșului lui Adam* a cunoscut o difuzare limitată din punct de vedere cronologic. Conform mărturiilor de care dispunem până în prezent, ea a circulat din ultimul sfert al veacului al XVII-lea până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Textul a fost scris exclusiv de membri ai clerului: preoți de sat, în secolul al XVII-lea, cum este cazul preoților Urs din Cotiglet și Giurgiu din Luncasprie (ms. rom. BARB 4151, 4162), clerici de mir – preoți sau dascăli (ms. rom. BARB 3248, 5850; ms. 34 din Biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj) – ori membri ai comunităților monastice în veacul al XVIII-lea (ms. sl. BARB 758). Difuzarea limitată din punct de vedere cronologic nu echivalează însă cu o difuzare limitată din punct de vedere geografic: dacă, în mod cert, textul se transmite din Bihor, unde a circulat din ultimul sfert al veacului al XVII-lea până la mijlocul secolului al XVIII-lea (ms. rom. BARB 4151, 4642; ms. 34 din Biblioteca Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj), el era cunoscut și în alte

¹⁹ *Ibidem*, p. 115.

²⁰ Pentru descrierea codicelui, vezi N. Drăganu, *Pagini de literatură veche. (O colecție de cărți populare într-un manuscris din jumătatea a doua a sec. XVIII)*, în DR, III, 1922–1923, p. 238–251. O conjurație pentru alungarea diavolului provocator de grindină și un descântec de ciură conservate în acest manuscris au fost analizate și editate în Emanuela Timotin, *Descântecele manuscrise românești (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*. Ediție critică, studii lingvistice și filologice, București, 2010, p. 241, 294–295, 305.

²¹ Al. Mareș, *art. cit.*, 2016, p. 115.

²² Pentru descrierea codicelui, vezi G. Ștrempel, *Catalogul...*, vol. IV, *op. cit.*, p. 412.

²³ Pentru descrierea codicelui și notele scribului, vezi *ibidem*, vol. III, *op. cit.*, p. 61–62; idem, *Copiști...*, *op. cit.*, p. 231–232.

regiuni ale Transilvaniei în prima jumătate a veacului al XVIII-lea (ms. rom. BARB 1365; CRV 26 BAR Cluj), pentru a ajunge ulterior în Moldova (ms. sl. BARB 758), în Banat (ms. rom. BARB 5850) și în Oltenia (ms. rom. BARB 3248).

3. Raportul cu alte texte din epocă

Prin particularitățile sale compoziționale, această versiune a *Verșului lui Adam* are un loc aparte între textele epocii.

a) Titlul textelor sugerează că acestea erau rostite cu voce tare, probabil chiar cântate. Astfel, de cele mai multe ori, scrierile care ilustrează această versiune sunt denumite generic *cântec* (< lat. *canticum*) al cărui sens principal este „nume dat pieselor vocale și instrumentale”²⁴, sensul secundar fiind de „lamentație (câteodată într-un context funerar)”²⁵ (ms. rom. BARB 1365, 4151, 4642)²⁶. În câteva cazuri, termenul *cântec* este asociat unor notații muzicale specifice cântării bisericești; uneori, doar notațiile muzicale au rolul de titlu: *Cântecul lui Adam. Glas 3* (CRV 26 BAR Cluj); *Slavă. Glas 6* (ms. rom. BARB 3248)²⁷.

b) Toate textele fac referire la o practică specific ortodoxă, aceea de a cere iertare: „Raiule, raiule, raiu dulcile meu, *ni să ne iertăm noi unul cu alalt* (s.n., E.T.), că de-acum înainte noi nu ne vom mai aduna pâna la ziua de giudeț cându să vor aduna toate trupurile și cu sufletele” (ms. rom. BARB 4151, f. 324^v). Obiceiul are loc la o dată importantă a calendarului religios²⁸: în duminica izgonirii lui Adam din rai, care marchează totodată începutul postului de șase săptămâni al Paștelui, adică, la nivelul practicilor alimentare, obligația asumată de creștinii ortodocși de a nu mai mânca ouă și lactate. Referința explicită la practica cererii iertării în toate textele care ilustrează această versiune sugerează că acestea erau citite sau cântate chiar la duminica izgonirii lui Adam din rai.

Legătura dintre *Verșul lui Adam* și duminica izgonirii lui Adam din rai este exprimată clar și de alte variante ale scrierii, care ilustrează însă alte versiuni. Astfel, Emil Turdeanu a semnalat că un fiu de preot din Păulești (Orhei, Republica Moldova) intitulă un *Verș al lui Adam*, pe care îl copia în 1811, *Stihuri și verșuri pentru*

²⁴ Termenul nu are neapărat o conotație creștină; vezi Cătălina Vătășescu, *Autour de la sémantique du roum. Descântec “incantation”*, în „Revue des études sud-est européennes”, XLV, 2007, p. 427–431.

²⁵ Această utilizare se regăsește și azi în regiuni conservatoare precum Transilvania și Oltenia, în sintagme privind anumite momente ale funeraliilor, precum *cântecul zorilor*, *cântecul bradului*, *cântecul cel mare*; vezi Gr. Brâncuș, *Istoria cuvintelor*, București 2004, p. 56–59.

²⁶ O denumire generică asemănătoare au și alte manuscrise, care nu ilustrează această versiune: *Cântecul lui Adam, strămoșul nostru, când l-au scos din rai* (ms. rom. BARB 3137, f. 130^v; ms. rom. BARB 1207, f. 11^v); *Cântec în verșuri pentru strămoșul nostru Adam* (ms. rom. BARB 3391, f. 351^v); *Cântecul lui Adam când l-au scos din rai așezat în verșuri* (ms. rom. BARB1835, f. 1^v).

²⁷ Denumiri similare apar și în manuscrise care nu ilustrează această versiune: *Izgonirea lui Adam pe glas liu* (ms. rom. BARB 4183, f. 8^v); *Slavă, glas 6* (ms. rom. BARB 3248, f. 24^v).

²⁸ În secolul al XIX-lea, obiceiul pare a fi fost răspândit mai ales în Țara Românească, vezi Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. I, *Cărnilegile*, ediție îngrijită și introducere de I. Datcu, București, 2001, p. 203.

scoaterea lui Adam din raiu și să prăznuiești în duminica brânzii (ms. rom. BARB 3644, f. 151^v)²⁹. Textul a fost inserat într-un miscelaneu de literatură monahală, care a fost citit într-o mănăstire învecinată³⁰. La rândul nostru, am atras atenția asupra faptului că, tot la începutul secolului al XIX-lea, un scrib anonim a copiat pentru monahii din apropierea mitropolitului un *Verș al lui Adam* intitulat *Orație în duminica brânzii sara la masă părintelui mitropolitul. Pentru plângerea lui Adam când au fost izgonit din rai* (ms. rom. BARB 1200, f. 1^l). Sfârșitul scrierii este o exhortație adresată credincioșilor de a se ruga pentru a obține iertarea păcatelor. Pentru a le fi ascultată ruga, ei trebuie să-i ierte pe cei care le-au greșit și să ceară iertare pentru propriile greșeli³¹.

Așadar, textele care ilustrează cea mai veche versiune românească a *Verșului lui Adam*, precum și scrieri izolate, care ilustrează alte versiuni, stabilesc o legătură între acest text și duminica izgonirii lui Adam din rai, investită cu un rol aparte în pietatea ortodoxă, deoarece marca două practici de penitență distincte: de a cere iertare și a de a renunța la anumite alimente.

c) Datorită relației *Verșului lui Adam* cu acest moment precis al calendarului religios, textul a fost pus în legătură de Emil Turdeanu cu literatura canonică, mai exact cu serviciul liturgic din acea perioadă, consemnat în cartea de cult numită *Triod*³², care include slujbele citite de-a lungul a zece săptămâni înaintea Paștelui, deci implicit și cele din duminica izgonirii lui Adam din rai³³. Sugestia lui Turdeanu este susținută de înșiși copiiștii *Verșului lui Adam*, care stabileau, fie și ocazional, o legătură între această scriere și *Triod*. Am văzut că *Verșul* era copiat pe marginea unui *Triod* conservat în ms. sl. BAR 758 (*supra*, 2e). Un locuitor al satului Chilia (jud. Satu Mare) nota și el pe marginea unui *Triod* apărut la Blaj partea inițială a unui *Verș al lui Adam*, care ilustrează însă o versiune distinctă de cea care ne interesează aici³⁴.

Verșul lui Adam, un cântec, se apropie de textul liturgic, care, grație imnurilor pe care le cuprinde, a fost numit o „cateheză imnografică”³⁵.

²⁹ Pentru descrierea manuscrisului și notele sale, vezi G. Ștrempele, *Catalogul...*, vol. III, *op. cit.*, p. 199–200. În ceea ce privește localizarea codicelui, considerăm, precum Emil Turdeanu, că acesta provenea din Moldova și nu din Prahova, date fiind numeroasele referințe la evenimente și locuri din această regiune; vezi E. Turdeanu, *art. cit.*, 1981, p. 127; idem, *art. cit.*, 1994, p. 222; cf. G. Ștrempele, *Catalogul...*, vol. III, *op. cit.*, p. 199–200.

³⁰ Textul din acest codice a fost editat de Emil Turdeanu, în *art. cit.*, 1994, p. 229–233.

³¹ Emanuela Timotin, *art. cit.*, 2017, p. 744–745.

³² E. Turdeanu, *art. cit.*, 1981, p. 125–127. Opinia lui Emil Turdeanu este împărtășită și de Al. Mareș în *art. cit.*, 2016, p. 114.

³³ Pentru istoria alcătuirii *Triodului*, vezi R. Taft, *Triodion*, în A. P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York-Oxford, 1991, p. 2118–2119; Makarios Simonopetritul, *Triodul explicat. Mistagogia timpului liturgic*, Sibiu, 2003.

³⁴ Vezi O. Șchiaiu, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 64 și 145.

³⁵ Makarios Simonopetritul, *op. cit.*, p. 39. Pentru evoluția imnografiei *Triodului*, vezi *ibidem*, p. 21–28.

Verșul lui Adam și textul liturgic se aseamănă și la nivel compozițional, în măsura în care ambele scrieri insistă asupra lămuririi lui Adam la poarta raiului și precizează că Adam se adresează direct grădinii paradisiace. De asemenea, *Triodul* insistă asupra goliciunii primului om, idee subiacentă în *Verșul lui Adam*, unde promisiunea atribuită lui Dumnezeu, conform căreia Adam va recăpăta veșmântul de lumină, implică faptul că acesta fusese pierdut. Iată câteva exemple din *Triodul* tipărit la Râmnic, în 1731, primul *Triod* tipărit exclusiv în românește³⁶, care se citeau chiar în duminica izgonirii lui Adam din rai și care reunesc motivele amintite:

Raiule preacinstite, podoaba cea preafrumoasă, lăcașul cel de Dumnezeu zidit, veselie cea nesfârșită și desfătă, slava dreptilor, frămseața prorocilor și sălășluirea sfinților, cu sunetul frunzelor tale roagă pre ziditorii tuturor să-m deschiză ușile care cu neascultarea le-am închis și să mă învrednicesc a mă împărtăși pomului vieții și bucuriei, cu carea mai înainte întru tine m-ai desfătat (f. 49^v);

Adam s-au izgonit din rai pentru neascultarea... și gol au șezut în preajma locului, «Vai mie!», tânguindu-se (f. 49^v);

Șezut-au Adam în preajma raiului și de goliciunea sa plângând, să tânguia: «Vai mie, celui ce m-am supus înșălăciunii ei vicelane și m-am furat și de slavă m-am depărtat. Vai mie, celui gonit prin vicleșug... Ci, o, raiule, de acum nu mă voi mai desfăta întru dulceața ta. Nu voi mai vedea pre Domnul și Dumnezeul meu și Ziditoriu!» (f. 49^v-50^r);

Raiule preasfinte, cea ce ești pentru mine sădit și pentru Eva încuiat, roagă pre cea ce te-au făcut pre tine, și pre mine m-au zidit, ca să mă satur de florile tale (f. 50^r);

Plâng și mă tânguiesc cu sufletul și cer să se adaogă ochilor miei mulțime de lacrimi, când privesc și văz goliciunea mea, carea o am câștigat din călcarea poruncii (f. 53^v);

Șezut-au Adam atunci în preajma desfătării raiului și au plâns cu mâinile bătându-și fața și zicea: «Milostive, miluiaște-mă pre mine, cel căzut» (53^v).

Tema lămuririi lui Adam în preajma raiului și cea a pierderii veșmintelor pe care i le dăruie Dumnezeu nu apar doar în *Verșul lui Adam* și în *Triod*, ci și în literatura apocrifă. *Palia istorică*, text anonim scris în greacă și tradus apoi în slavonă și în română³⁷, care se referă la istoria veterotestamentară începând de la creația primilor oameni, stabilește o legătură clară între perioada în care Adam plânge în preajma raiului și prima parte a vieții lui Hristos, anterioară Botezului său în Iordan, bazându-se pe exegeza patristică³⁸. De asemenea, în *Palie*, pasajul din *Geneză* 3, 7, privitor la momentul în care oamenii își descoperă nuditatea, este reinterpretat ca o pierdere a veșmintelor dăruite de Dumnezeu:

³⁶ CRV 204. Anterior s-au tipărit un *Triod slavo-român*, la Buzău, în 1700, și *Triodul Săptămânei Mari* la București, în 1726.

³⁷ Pentru tradiția românească a acestui apocrif și ediția sa, vezi *Palia istorică*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Alexandra Moraru și M. Moraru, București, 2001 (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, IV).

³⁸ William Adler a arătat că predica Sfântului Grigore Nazianz amintită în *Palie* nu vorbește, totuși, despre perioada în care Adam a rămas plângând în preajma raiului; vezi W. Adler, *Palaea Historica*, în R. Bauckham, J. R. Davila, A. Panayotov (ed.), *Old Testament Pseudepigrapha. More Noncanonical Scriptures*, foreword by James H. Charlesworth, vol. I, Grand Rapids – Cambridge, 2013, p. 602, nota f.

„Că încă după ce au ieșit Adam din raiu, treizeci de ani petrecu afară din raiu, de plânga de dorul raiului... Pentru aceea și Sfântul Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu întru începătura de cătră seară în zioa luminatului praznic a Bogoiavleanii grăiește, de zice că fu Isus de treizeci de ani când să boteză”.

„Deci văzând muierea, adecă Eva, lemnul frumos, să înălță cu firea... și spuse și bărbatului său de sfatul ce să sfătuiască cu șarpele. Cu un sfat spurcat ca acela înșală și pre Adam... Iar fiind ei într-acest gând, aceiași să aflară amândoi goli de vășmântul cela ce cu dânsul îi îmbrăcase Dumnezeu”³⁹.

Aceleași teme reapar și în *Viața lui Adam și a Evei*, singurul apocrif consacrat exclusiv figurilor protopărinților⁴⁰, care a circulat intens în literatura creștină și a cunoscut mai multe tradiții: armeană, georgiană, greacă, latină și slavonă, din cea din urmă derivând și tradiția românească:

„Așa ne scoase pre noi din rai și, deacă ne lăsă, ședeam în Edem ca niște streini. Adam căzu cu fața sa la pământ și plânga”.

„Eu rostul meu deschis, iară limba mea însăș grăi dintru mine ca să mănânce și Adam. Așijderea luo și Adam și mănă. Îdată să deșchiseră ochii noștriși ne văzum goli și dezbrăcați”⁴¹.

Spre deosebire de *Verșul lui Adam*, nici *Triodul*, nici cele două apocrife românești amintite nu menționează nici că raiul i-ar fi răspuns lui Adam, nici că Dumnezeu ar fi vorbit cu primul om sau că i-ar fi acestuia promis redarea veșmintelor de lumină⁴². Ca urmare, aceste scrieri nu pot fi considerate surse directe ale celei mai vechi versiuni românești a *Verșului*.

Motivul dialogului dintre Adam și Dumnezeu, urmare a faptului că Dumnezeu este impresionat de tânguirea primului om, este de origine bizantină. El se regăsește într-o lamentație a lui Adam (*θρῆνος Ἀδάμ*) care face parte dintr-un grup de cântări bizantine (*kontakia*) de la sfârșitul veacului al V-lea, care precedă, așadar, ciclul innografic compus de Roman Melodul. Conform acestora, Adam se adresează direct raiului și îi cere să se roage lui Dumnezeu pentru el, iar Dumnezeu îl consolează⁴³. Același cântec bizantin reține și promisiunea lui Dumnezeu că îi va reda lui Adam veșmintele paradisiace; ea se regăsește și în textele românești, care evocă însă hainele de lumină pe care le aveau primii oameni înainte de păcat:

³⁹ *Palia istorică*, op. cit., 2001, p. 104–105.

⁴⁰ Pentru tradiția românească a acestui apocrif și raportul său cu alte tradiții, vezi Emanuela Timotin, op. cit., 2015, p. 31–104, cu bibliografie.

⁴¹ *Ibidem*, p. 152. Pasajul despre nuditatea primilor oameni este mai ambiguu decât în *Palia istorică*, unde se spune explicit că ei și-au pierdut veșmântul.

⁴² O întâlnire dintre Dumnezeu și Adam, ulterioară ieșirii lui Adam din rai, este evocată și în poemul german medieval despre Adam și Eva realizat de Lutwin, pe baza unei versiuni latine a apocrifului *Vieții lui Adam și a Evei*. De această dată însă, Adam este dus de doi îngeri în rai, pentru a vorbi iar cu Dumnezeu Tatăl; vezi M-B. Halford, *Lutwin's Eva und Adam*, Goppingen, 1984, p. 270.

⁴³ P. Maas, *Frühbyzantinische Kirchenpoesie*, vol. I, Bonn, 1900, p. 16–20. Pentru descrierea textului și raportul său cu alte poezii medievale despre Adam, vezi P. Dronke, *Adam dans la poésie du haut Moyen Age*, în A. Paravicini Bagliani (ed.), *Adam, le premier homme*, Florența, 2012, p. 5–7.

„după aceasta așteaptă că te voi îmbrăca în lumină în locul ce erai mainte în raiu” (ms. 4151, f. 326^f). În acest context, sursa principală a celei mai vechi versiuni românești a *Verșului lui Adam* pare a fi imnografia bizantină. Foarte probabil, cântecul bizantin s-a transmis pe filieră slavonă, mai exact rusească, unde, din veacul al XVII-lea, se dezvoltă o importantă tradiție lirică privind izgonirea lui Adam din rai⁴⁴. Un poem rusesc din acest secol începe, de altfel, cu o triplă invocație adresată de Adam raiului, *Раю мой, раю / Прекрасный мой раю*⁴⁵, foarte asemănătoare triplei invocații pe care primul om o adresează grădinii paradisiace în cea mai veche versiune românească a *Verșului lui Adam*: „Raiule, raiule, raiu, dulcile meu” (ms. rom. BARB 4151, f. 324^v).

4. Concluzii. Textele care descriu tânguirea lui Adam în apropierea raiului și primele evenimente ale vieții sale terestre au cunoscut o largă răspândire în manuscrisele românești. Inventarul, cuprinzând deja cincizeci și șapte de variante, s-ar putea mări, pe măsură ce manuscrisele și cărțile vechi păstrate în colecțiile românești vor fi mai bine cunoscute.

Cea mai veche versiune românească a *Verșului lui Adam* aglutinează două dialoguri specifice: primul între Adam și rai, căruia primul om îi cere să se ierte, al doilea între Adam și Dumnezeu, care îl consolează pe strămoșul oamenilor, promițându-i că, la un moment dat, îi va reda veșmintele de lumină. A circulat într-un număr restrâns de variante, copiate în cadrul manuscriselor românești sau slavone, respectiv pe marginea unor vechi tipărituri românești. Textele, scrise într-o perioadă care se întinde din ultimul sfert al veacului al XVII-lea până la sfârșitul veacului următor, s-au difuzat întâi în Bihor, pentru ca apoi să fie atestate și în alte regiuni românești.

Prin referința explicită la practica de a cere iertare, această versiune, ale cărei variante erau spuse cu voce tare, eventual chiar cântate, pare a fi legată de o zi importantă a calendarului religios ortodox: duminica anterioară începutului Postului Mare, cunoscută și ca duminica izgonirii lui Adam din rai, în care creștinii își cer iertare unii de la alții. Prin relația sa cu această duminică și prin caracterul său de poem (cântat), *Verșul lui Adam* se apropie de cântările cuprinse în *Triod*, carte de cult utilizată de-a lungul celor zece săptămâni care precedă Paștele. Cu *Triodul* și cu apocrife despre Adam și Eva, precum *Palia istorică* sau *Viața lui Adam și Evei*, scrierea împarte motive precum tânguirea primului om în proximitatea raiului, imediat după izgonire, respectiv interpretarea descoperirii nudității, după greșeală, ca pe o pierdere a veșmintelor dăruite de Dumnezeu. Un motiv specific al celei mai vechi versiuni românești a *Verșului lui Adam*, cel al dialogului lui Dumnezeu cu Adam, pentru a opri lacrimile primului om, nu este preluat nici din *Triod*, nici din apocrife, ci din imnografia bizantină, foarte probabil pe filieră rusească, tradiție în care lirica despre căderea protopărinților s-a dezvoltat din veacul al XVII-lea.

⁴⁴ Pentru această tradiție, vezi E. Turdeanu, *art. cit.*, 1981, p. 123–125.

⁴⁵ Pentru textul integral, vezi *ibidem*, p. 124.

LES CONVERSATIONS D'ADAM AVEC LE PARADIS ET AVEC DIEU.
CONSIDÉRATIONS PHILOLOGIQUES SUR LA PLUS ANCIENNE RÉDACTION ROUMAINE
DE LA *LAMENTATION D'ADAM À L'EXPULSION DU PARADIS*

(Résumé)

Cet article traite de la tradition roumaine d'un des nombreux récits sur les protoparents, *La Lamentation d'Adam à l'expulsion du paradis*, qui a connu une popularité remarquable dans la littérature roumaine et qui s'articule autour de deux thèmes stables : la lamentation d'Adam aux abords du paradis et les premiers événements de sa vie terrestre.

La plus ancienne recension roumaine se caractérise par les thèmes suivants : Adam, éploré, demande au paradis de se pardonner l'un l'autre, car ils ne se reverront plus jusqu'au jour du Jugement dernier ; le paradis lui rappelle que leur séparation est due à la faute du premier homme. Dieu entend les gémissements du premier homme, entame un dialogue avec lui, et lui promet qu'il lui redonnera les vêtements de lumière. La source du texte est l'hymnographie byzantine, modifiée sous l'influence de la lyrique russe sur la chute d'Adam.

Cette recension est illustrée par huit témoins manuscrits rédigés entre le dernier quart du XVIIe siècle et la fin du XVIIIe siècle. Ils ont été copiés par des membres du clergé, d'abord dans la région de Bihor, pour être diffusés graduellement ensuite dans d'autres régions (Transylvanie, Banat, Olténie, Moldavie). La présentation fréquente des textes comme chanson ou comme lamentation (*cântec*), les notations musicales qui accompagnent leurs titres et le motif du pardon auquel Adam fait référence dans sa conversation avec le paradis me permettent de considérer que les récits étaient lus, voire chantés le dimanche qui précède le Carême, dit aussi le dimanche du bannissement d'Adam du paradis, quand les orthodoxes avaient la coutume de se pardonner les uns les autres comme une pratique pénitentielle.

Cuvinte-cheie: *Verșul lui Adam*; dialog dintre Adam și rai; dialog dintre Adam și Dumnezeu; veșminte paradisiace; duminica izgonirii lui Adam din rai; imnografie; Triod.

Mots-clés: *La Lamentation d'Adam à l'expulsion du paradis*; dialogue entre Adam et le paradis; dialogue entre Adam et Dieu; vêtements paradisiaques; le dimanche du bannissement d'Adam du paradis; hymnographie; Triodion.